

УДК 37.018.5+37.047

СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК СИСТЕМИ ТОРГІВЕЛЬНОГО ШКІЛЬНИЦТВА ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (ДО ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИХ АСПЕКТІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМЕРЦІЙНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ)

Шайнер А.І.

У статті висвітлено основні аспекти формування структури торговельного шкільництва Другої Речі Посполитої, проаналізовано нормативно-правові розпорядження та законодавчі документи, що стосувалися модернізації освітніх процесів та запровадження нових навчальних закладів, подано класифікацію усіх типів та рівнів комерційних шкіл та основні напрями їх діяльності, досліджено умови розвитку української торговельно-кооперативної освіти Східної Галичини та визначено вплив історичного досвіду народу на сучасні процеси.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, Східна Галичина, торговельне шкільництво, купецька гімназія, ліцей, торговельна школа, вища школа, Кураторіум, кооперативна освіта.

У міжвоєнну добу активного розвитку набули реформаційні процеси у системі та змісті освіти у Західній Європі та США, які були спричинені зміною філософії освіти. Перебудова шкільництва спричинила появу нових навчальних закладів, зокрема торговельних та кооперативних, що було зумовлено економічним розвитком та потребою у висококваліфікованих працівниках. Метою освітніх реформ було надання можливості самостійно обирати школу відповідного типу, що залежало від бажань і очікувань учнів та їх орієнтацій в майбутньому. Яскравою представницею європейських держав, які активно включилися у процес трансформації шкільництва у міжвоєнне двадцятіліття, була Друга Річ Посполита. Під її тимчасове управління, рішенням Паризької мирної конференції 25 червня 1919 р., було передано Східну Галичину за умови надання їй автономії та проведення плебісциту. Одразу ж після окупації назву краю було замінено на «Східну Малопольщу», українців усунуто з усіх урядів, заборонено вживати термін «українець», а в січні 1920 р. ліквідовано галицький крайовий сейм. Почали здійснюватися заходи по асиміляції українського населення, що полягали у насадженні власне польської моделі освіти та виховання громадянина нової держави.

У сучасних геополітичних та економічних умовах серед спеціальностей, необхідних суспільству, на передній план вийшли економіка, менеджмент, маркетинг, фінансова, банківська та зовнішньоекономічна діяльність, правознавство. Назріла потреба проведення ефективних реформ у системі підготовки відповідних кадрів, а отже, і потреба вивчити власний та передовий закордонний досвід, щоб узяти найкраще і уникнути помилок.

Враховуючи особливості історичного розвитку українських земель, проблеми вивчення історії економічної освіти в Західній Україні другої половини XIX – першої третини XX ст., досвіду функціонування фахового шкільництва та сподвижницької праці діячів кооперації досліджували українські та зарубіжні дослідники: Л. Бай, І. Витанович, С. Гелей, Б. Добрянський, Т. Загородня, Н. Кошелева, Д. Пенішкевич, Б. Ступарик, М. Чепіль та ін. Незважаючи на те, що науковцями були розв'язані дидактичні проблеми як загального, так і фахового шкільництва, досвід функціонування закладів комерційної освіти як однієї зі складових систем освіти Галичини та суперечність її розвитку у першій третині XX ст. залишаються досі недостатньо вивченими, оскільки немає цілісного дослідження відображення основних аспектів формування структури комерційної освіти у міжвоєнній Польщі та їх вплив на становлення галицького торговельно-кооперативного шкільництва.

Мета даної статті - охарактеризувати процес розвитку та вдосконалення нормативно-правової бази й структури торговельної освіти Другої Речі Посполитої, здійснити системну характеристику її досягнень, визначити вплив офіційної державної політики на формування та діяльність українських торговельних навчальних закладів Галичини.

Статут про тимчасовий устрій шкільної влади у Польщі, прийнятий у 1920 р., передав керівництво освітою Міністерству релігійних визнань та публічного просвітництва. На терені Східної

Малопольщі 8 лютого 1921 р. було розпущено Крайову Шкільну Раду у Львові і створено Кураторіум шкільного округу у Львові, до якого увійшли Львівське, Тернопільське та Станіславське воеводства. Округну шкільну раду було замінено на Повітову, у визначених містах виникли Міські шкільні ради, на терені гмін діяли Місцеві шкільні ради. Українці були представлені у шкільних радах, проте не репрезентували шкільної влади, а також не мали самостійних референтів українських шкіл у Міністерстві, Кураторії та Інспекторатіях [1, с.131].

Польський Сейм, згідно з прийнятим у 1924 р. Законом «Про деякі постанови в організації шкільництва», мав забезпечити умови для спільного навчання й виховання дітей різних національностей, які проживали на східних землях. У реальності спостерігалось різке скорочення мережі україномовних шкіл, натомість збільшувалася кількість польських або двомовних (польсько-українських). За даними польської статистики, у 1925/1926 н. р. лише 7 % українських дітей та 28 % у селах навчалася рідною мовою. Заходи з уніфікації системи польської освіти призвели до ліквідації гімназій та учительських семінарій [1, с.82]. У 1924 р. міністр освіти С. Грабський здійснив освітню реформу, яка перетворила більшість українських шкіл Східної Галичини на двомовні навчальні заклади, що зруйнувало українське шкільництво. Після приходу Ю. Пілсудського до влади, введено нову ідеологію як відображення авторитарної системи управління (на відміну від ідеології 1920-х рр., що концентрувала суспільство навколо ідеї нації), яка мала на меті згуртування не лише корінних поляків, а й національних меншин.

Початком розбудови загальної системи шкільництва було затвердження першої програми шкільної реформи, яка передбачала зміну структури професійного шкільництва. Вона була підготовлена першим міністром освіти незалежної Польщі К. Прауссом у 1918 р., а суть полягала у розвитку мережі середніх сільськогосподарських професійних шкіл, оскільки в аграрній Польщі, де 63 % населення займалося сільським господарством, відчувався гострий брак кваліфікованих працівників даної галузі.

Переломним етапом розвитку польської освіти міжвоєнного періоду стала нова загальна шкільна реформа, проект якої був розроблений міністром освіти Я. Єджевічем, а її легітимність закріпив Закон «Про устрій шкільництва» 1932 р. (у 1933 р. доповнений Законами «Про приватні школи, навчальні та виховні заклади» та «Про академічні школи»). Законом вводилися наступні типи шкіл: державні, прилюдні (утримувала держава спільно з територіальним або господарським самоврядним чинником на основі окремих законів) та приватні [1, с.65].

Найбільшої реорганізації зазнала середня освіта. 20 статтею закону запроваджувалася 6-річна середня загальноосвітня школа (складалася з однотипної єдиної 4-річної гімназії гуманітарного типу та 2-річного загальноосвітнього ліцею). Передбачалася реорганізація фахового шкільництва, яку завершив розпорядок міністра освіти від 21.11.1933 р. Документ опирався на закон про устрій шкільництва від 11.03.1932 р. і поділяв фахове шкільництво на промислове, торговельне, рільниче і домашнє господарства, а також численні групи і підгрупи, яких налічувалося 59 родів [9, с.21].

Торговельне шкільництво поділялося на дві групи: купецьку і адміністративно-торговельну [5, с.128]. Завданням купецьких було підготувати молодь до торгівлі, адміністративно-торговельної справи, кооперативних – до роботи в кооперативах, родинних господарств – для домашніх робіт, організації праці, гігієни і культури щоденного життя. Такі школи були чоловічі, жіночі та мішані [5, с.149].

Ст. 27 Закону «Про устрій шкільництва» встановлювала фахові школи засадничого типу, які надавали фахову теоретичну і практичну підготовку та поділяла на ступені: а) нижчого, б)

гімназійного; в) ліцейного. Фахові школи нижчого ступеня носили виразно практичний характер і передбачали 2-3 роки навчання із програмою першого шабля народної школи. Сюди приймалися кандидати яким виповнилося повних 13-14 років. Фахові школи гімназійного ступеня давали фахову теоретичну підготовку та практичну, і забезпечували середню освіту. Програма базувалася на другому або третьому програмному шаблі народної школи і, залежно від фаху, передбачала термін навчання 2-4 роки - приймали кандидатів, яким виповнилося 13 і більше років. Планувалося відкриття курсів, слухачі яких змогли б перейти до вищих фахових шкіл і продовжити освіту [11, с.68]. Останні давали глибшу фахово-теоретичну підготовку, забезпечували у відповідному об'ємі середню освіту. Їх програма включала навчальне навантаження загальноосвітньої гімназії та, залежно від фаху, передбачала 2-3 роки навчання (приймали учнів від 16 років).

Термін навчання у купецьких гімназіях становив три-чотири роки. Трьохрічні гімназії надавали загальну купецьку освіту, переважно для працівників роздрібної торгівлі, а четвертий рік навчання передбачав вужчу спеціалізацію. Закінчення фахової гімназії давало право вступати до загальноосвітніх або фахових ліцеїв усіх типів [5, с.140].

У незалежній Польщі найбільш популярними були двокласні торговельні школи з підготовчим курсом. Після уніфікаційної реформи 1933 р. вони були реорганізовані у 4-літні торговельні гімназії, які існували при академіях: у Львові від 1870 р. як Миська Промислова торговельна школа і в Кракові - школа Торгова від 1882 р. [1, с.263]. Станом на 1930/1931 н. р. у Польщі було 150 торговельних шкіл, 1 вища середня і 4 високі торговельні школи [1, с.254]. У Берестейському шкільному окрузі діяли 4 купецькі гімназії, Краківському - 17, Львівському - 23, Люблінському - 8, Познанському - 4, Шлеському - 3, Віленському - 9, Варшавському - 28, з них у Варшаві - 13 [5, с.143-145]. У Львівському шкільному окрузі було 2 торговельні ліцеї (Перемишль та Львів), Краківському - 4 (Краків, Соснівка, Тарнів, Ченстохов), Варшавському - 8, 1 у Білостоку (Берестейський шкільний округ), Віленському - 2, Помор'я та Познань - по одному. Адміністративні ліцеї були у Кракові, Львові, Познані, Варшаві, Вільно [6, с.136].

Українськими фаховими школами були: торговельні школи у Львові, Станіславові, Яворові, рілньнічні школи у Черниці, Стрию і Милованню, приватні косметичні курси у Львові. Станом на 1938/1939 н. р. у Східній Галичині діяли українські професійні школи: у Львові 3-річний кооперативний ліцей (41 учень), 4-річна купецька гімназія «Рідної Школи» (285 учнів), 1-річний адміністративно-торговельний курс (100 учнів), 1-річні торговельні курси для абітурієнтів (116 учнів), 4-річна жіноча кравецька гімназія сестер Василянок (115 учениць), мала греко-католицька семінарія у Львові (209 учнів); Станіславові 4-річна купецька гімназія «Рідної школи» (46 учнів); Яворові 1-річні купецькі курси «Рідної школи» (29 учнів) [10, с.194].

Одним із перших державних українських фахових ліцеїв Галичини був відкритий у 1935 р. у Черниці біля Жидачева. Програма навчання обіймала предмети з підготовки до суспільної праці на селі [7, с.45]. Ліцей володів фільварком обсягом у 150 моргів землі, у якому були представлені усі види рослинної й тваринної продукції, відповідний інвентар і технічне приладдя. При навчальному закладі функціонував інтернат. Для випускників відкривалася можливість отримати роботу у господарських установах або вести власне господарство, підприємство, пов'язане з рілньництвом, право навчатися у хліборобських школах [12, с.232]. Школи фахової підготовки призначалися для випускників усіх типів шкіл і давали елементи фахового знання необхідні для введення у професію. Такі школи були однорічними. Випускники фахових шкіл отримували право вступу на деякі факультети вищих шкіл [2, с.19]. Таким чином, новий шкільний закон мав на меті піднести значення фахових шкіл в Польщі, якого досі не було.

Устав про приватну освіту 1932 р. довірив опіку-контроль над приватними школами міністру освіти. Шкільна влада інстанцій (кураторія, шкільні інспектори) приймала рішення щодо відкриття чи ліквідації школи, формувала педагогічний колектив, контролювала реалізацію навчальних програм і виховання молоді у лояльному дусі, слідкувала за дотриманням обов'язкових дер-

жавних вимог і постанов статуту школи. Приватні школи, що виконували усі вимоги, отримували статус і права громадських та державних шкіл. Власниками шкіл могли бути польські громадяни, товариства або фонди, а директори, керівники й педагогічний склад повинні були мати бездоганне минуле та професійну кваліфікацію. Українська сторона змушена була пристосовуватися до вказаної постанови про приватне шкільництво.

Реформування вищої освіти розпочалися в липні 1920 р. на з'їзді професорів Польщі, який схвалив проект статуту для вищих шкіл. Згідно закону про освіту від 13 липня 1920 р., вузи підпорядковувалися безпосередньо Міністерству віросповідань і освіти, були автономними та діяли на основі власних статутів [12, с.87].

Вищі школи поділялися на академічні та неакадемічні. Перші (13) мали право надавати наукові ступені та користувалися автономією. 1 вересня 1933 р. було прийнято новий статут для ВНЗ, яким міністр віросповідань й освіти ставав вищою владою академічних шкіл і здійснював над ними контроль та керівництво. Реформа від 1933 р. не тільки зрівняла у правах середні загальноосвітні і фахові школи різних типів, а й надала право вищим школам самим проводити відбір студентів (на основі результатів вступних іспитів).

Вища торговельна освіта була представлена торговельними і кооперативними курсами, з яких перші давали абітурієнтам ширше економічне знання як основу для фахової праці й подальших студій з області кооперативного знання. Серед вищих шкіл повні академічні права мала лише Головна Торговельна Школа у Варшаві, яка була відкрита на основі вищих торговельних курсів. Вищою школою вона стала у 1915 р., а право державної академічної школи отримала на основі закону від 13 лютого 1924 р. [3, с.292]. Спеціалізація студій проходила у таких напрямках: торговельно-банківському, самоврядному, скарбовому, консульському, кооперативному з викладами теорії та історії кооперації, грошової кооперації, техніки зберігання і складу, аналізу балансів, торговельного, митного, залізничного законів і товарознавства.

Вища школа закордонної торгівлі у Львові, заснована Львівською торговельною палатою у 1922 р., мала на меті готувати молодь для роботи у закордонній торгівлі і консульській службі. Наука тривала три роки, а програму складали комерційні, суспільні, правничі, спеціальні предмети. З 1931/1932 рр. у школі введено спеціальний науковий 4-ий рік, який обіймав групу консульсько-експортних і загально-торговельних наук [3, с.269-270].

У Пулавах (Польща) діяла Висока Школа Сільського Господарства, де у 1928/1929 н. р. відкрито окремий рік студій для спеціалізації в суспільній агрономії [13, с.219]. Основою закладу була 3-річна торговельна школа з кооперативним напрямом, куди вступали після закінчення 7 кл. всенародної, або 3 кл. середньої школи віком 14-17 років. Для випускників середніх шкіл діяли окремі річні курси, де абітурієнтів навчали виключно фахових торговельних і кооперативних предметів [13, с.291].

У Козеніцах заснована у 1922 р. міська кооперативна школа. Подібну школу відкрило «Товариство Середньої Кооперативної школи» у Варшаві. Навчання передбачало єднання теоретичного і практичного курсу та було пов'язане з роботою в кооперативних організаціях: кооперативне законодавство, теорія та історія кооперації, товарознавство, торговельна арифметика, кооперативне рахівництво і кореспонденція, наука про торгівлю, господарська географія, історія господарського розвитку, суспільна економія, релігія, німецька і польська мови.

Одним із напрямів підвищення кваліфікаційного рівня працівників у сфері торгівлі була організація шкільної кооперації, початки якої сягають початку XX ст., коли було відкрито два учнівські кооперативи у Пщеліні та Крушнику, де, з ініціативи учнів, працювали кооперативні крамниці. Кооперація у такій формі не мала підтримки з боку влади та організувалася виключно з приватної ініціативи [6, с.117-119]. На кінець 1930-х рр. у Польщі діяли шкільні кооперативні навчальні заклади: 4-річна кооперативна гімназія у Варшаві, 4-літня кооперативна гімназія у Крем'янци, 3-літній кооперативний ліцей у Львові, шість 1-річних шкіл кооперативної підготовки 1-го ступеня у Наленчові (школа

хліборобської кооперації), Варшаві, Познані, Львові, Пінську та в селі Гандзлівці. Школи в Наленчові, Крем'янці і Пінську були державними, інші – приватними, проте усі польські кооперативні школи користувалися державними або самоврядними субвенціями. У кооперативних школах 1-го ступеня переважала молодь сільського походження: у Варшаві – 92 %, Гандзлівці – 88 %, Пінську – 75 %, Львові – 69 % [8, с.117-119]. У гімназіях та ліцеях відсоток сільської молоді був менший і становив у варшавській кооперативній гімназії – 28 %, львівському польському ліцеї – 34 %.

Крім того, організовувалися різного роду фахові курси. У 1937 р. Союз польських споживчих кооперативів «Сполем» проводив 5-денні курси для робітничих освітніх і професійних діячів; 5-денні курси для організаторів споживчих кооперативів в тих повітах, де кооперативний рух був слабким; 7-денні курси для бухгалтерів кооперативів; 8-денні для працівників кооперативів; 1-денні конференції-курси для членів наглядових рад. Планувалося провести 20 вакаційних курсів.

Створювалися й кооперативні школи, однією з яких була кооперативна школа у Варшаві ім. Мельчарського. З 1937/1938 н.р. її реорганізовано в кооперативну гімназію, куди вступали випускники 6-класної прилюдної школи. Основою навчання було кооперативне підприємництво, поєднане зі шкільною кооперацією та учнівським самоврядуванням. Окрім загальноосвітніх предметів викладали історію та ідеологію кооперації, техніку торгівлі, техніку пропаганди, товарознавство, господарську географію, торговельні рахунки, машинопис, загальне та кооперативне книговедження [7, с.168].

Поступовий розвиток шкільництва у Другій Речі Посполитій був перерваний подіями другої світової війни, в результаті яких, Польща була захоплена нацистською Німеччиною, а навчальні заклади припинили своє існування.

Отже, система освіти у міжвоєнній Польщі зазнала значних реформувань та нововведень, що полягали у підвищенні статусу фахової освіти. Торговельне шкільництво розвивалося шляхом детальної спеціалізації, яка впроваджувалася через освітні реформи, відкриття шкіл різних ступенів та кваліфікаційних рівнів, запровадження нових дисциплін та розробку модерних навчальних планів, методичних рекомендацій, поєднання фахової підготовки із загальнообов'язковою та ін. Відкриття приватних навчальних закладів позитивно впливало на покращення рівня освіченості населення та забезпечувало якісний рівень надання освітніх послуг.

Однак, тотальна полонізація краю та обмежений доступ до державних навчальних закладів не давали можливості галичанам максимально використовувати позитивні загальнодержавні тенденції в освітній галузі. Виходом із ситуації стало заснування, українськими товариствами та організаціями, приватних шкіл, які були україномовними та забезпечували зростаючу потребу працівників торговельної, кооперативної галузі, і таким чином, заклали базу національної системи освіти.

Звернення до історії дає можливість творчо використати всі позитивні надбання наших попередників, запобігти помилкам і некритичному застосуванню іноземного досвіду, прогнозувати наслідки тих чи інших рішень, напрями розвитку української школи.

Література

1. Василюк А.В. Реформи шкільної освіти в Польщі: історія і сучасність: Монографія / Алла Володимирівна Василюк. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2007. – 340 с.
2. Герасимович І. Нова реформа шкільництва в Польщі / І.Герасимович // Рідна школа. – Львів, 1932. – 15 січня. – Ч. 2. – С. 17-20.
3. Гелей С.Д. Львівська комерційна академія. Нарис історії / Степан Дмитрович Гелей. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2008.
4. Зашкільняк Л. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л.Зашкільняк, М.Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с. + 8 кол. мап.
5. Звідомлення виділу «Кружка родичів» при Державній гімназії з українською мовою навчання в Перемишлі за шкільний рік 1934-1935. – Перемишль, 1938. – 159 с.
6. Кооперативна Республіка. Економічно-суспільний місячник. – Львів, 1931. – Ч.7-8. – Липень-Серпень.
7. Кооперативна Республіка. – Економічно-суспільний місячник. – Львів, 1937. – Квітень. – Ч. 4.
8. Кооперативна Республіка. Економічно-суспільний місячник. – Львів, 1937. – Ч.6. – Червень. – Річник Х.
9. Коренець Д. Реформа фахового шкільництва в Польщі // Рідна школа. – Львів, 1934 (1). – С. 21-23
10. Професійні школи Львівської округи. Інформаційний вісник підготований відділом професійної освіти Кураторії Львівської шкільної округи. - Львів: Накладом «Урядової Газети» Кураторії Львівської шкільної округи, 1939.
11. Реформа шкільництва в Польщі // Рідна школа. – Львів, 1932. – 1 березня. – Ч. 5. – С. 65-70.
12. Рідна школа. – Львів, 1937. – 1 червня. – Ч. 11.
13. Сільський Господар. – Львів, 1933. – 1 червня. – Ч. 11.

Шайнер А.И.

Становление и развитие системы торгового образования Второй Речи Посполитой в межвоенный период (к вопросу нормативно-правовых и организационных аспектов функционирования коммерческих учебных заведений Восточной Галичины)

В статье отражены основные аспекты формирования структуры торгового школьництва Второй Речи Посполитой в межвоенный период, проанализированы нормативно-правовые распоряжения и законодательные документы, которые касались модернизации образовательных процессов и основания новых учебных заведений, подана классификация всех типов и уровней коммерческих школ и основные направления их деятельности исследованы условия развития украинского торгового-кооперативного образования Восточной Галичины и определено влияние исторического опыта народа на современные процессы.

Ключевые слова: Вторая Речь Посполитая, Восточная Галичина, торговое образование, купеческая гимназия, лицей торговая школа, высшая школа, Кураториум, кооперативное образование.

Shayner A.I.

Commercial schooling system formation and development of the Second Rich Pospolyta in the between war period (to the issue concerning the normative legal and organizational aspects of the commercial educational institutions functioning in East Galicia)

On the basis of the historical sources and literature processing, the main aspects of the commercial schooling structure of the Second Rich Pospolyta in the between war period have been highlighted; the normative legal instructions and legislation deeds that concerned the educational processes modernization and new educational institutions implementation have been analyzed, the classification of the main types and levels of the commercial schools together with the basic directions of their activity have been stated, the conditions of the Ukrainian trade-cooperative education development in East Galicia are worked out as well as the influence of the people's historical experience on the modern processes have been researched.

Key words: Second Rich Pospolyta, East Galicia, commercial schooling, merchant gymnasium, lyceum, trade school, higher school, Kuratorium, cooperative schooling